

УДК 82.09ФранкоІ.:398-051М.Дикарів

«НЕЗВИЧАЙНО ЕНЕРГІЙНИЙ ТА СИМПАТИЧНИЙ ЧОЛОВІК...»: МИТРОФАН ДИКАРІВ У РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Святослав ПИЛИПЧУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: s.pylypchuk@online.ua*

Проаналізовано Франкову рецепцію наукового доробку українського фольклориста, етнографа та лінгвіста Митрофана Дикаріва. Відзначено, наскільки ґрунтовно Іван Франко опрацював рукописну та публіковану спадщину дослідника-самоука у процесі підготовки до друку книги «Посмертні писання Митрофана Дикаріва з поля фольклору і міфології» (Львів, 1903).

Ключові слова: фольклор, етнографія, лінгвістика, теорія фонетичних альтернатив, міфологічна школа, міфологія, демонологія, народна символіка.

У фінальному «акорді» до статті «Забутий український віршописець XVII віку», покликаючись на докладний аналіз віршованих вставок о. Віталія до книги «поучений» «Діоптра» (Ев'ю, 1612), Іван Франко писав: «Перебравши ті незугарні вірші, ми віднайшли в їх основі живу симпатичну людину і думаємо, що не поступимо надто претензійно, рекламуючи для їх автора хоч скромне місце в історії нашої літератури...» [9, т. 31, с. 172]. Властиво, в історії української літератури, а ширше культури, І. Франко знаходив чимало «живих» і «симпатичних людей», яким «непретензійно» «рекламував» «скромне місце» в духовно-інтелектуальному житті Батьківщини. У Франковій широкій галереї врятованих від забуття, належно поцінованих діячів на ниві національного відродження знаходимо постать «енергійного», «бадьорого духом» та «свіжого думками» Митрофана Дикаріва.

Український фольклорист, етнограф, лінгвіст Дикарів (Дикарев, Дикарев; рос. Дикарев) Митрофан Олексійович (псевдоніми: М. Крамаренко, М. Крамар) народився 31 травня (12 червня) 1854 року у с. Борисовка на Східній Слобожанщині, тепер Волоконовський район Белгородської області, Російської Федерації. Навчався у Воронежській духовній семінарії (до третього класу), з якої був відрахований як «державний злочинець» за «крайньою неблагонадійністю». Підробляв приватними лекціями в околицях Воронежа, працював помічником волосного писаря, писарем у статистичному комітеті та губернському правлінні. У липні 1893 року переїхав до Катеринодара, де став співробітником «областного правління» та виконував роботу чорнового редактора «Областных ведомостей» («переробляв безграмотні дописи» [5, с. 19]). У 1894 році планував переїхати до Києва і долучитися до роботи над словником української мови, однак через скрутне матеріальне становище та прикрі родинні обставини змушений був

відмовитися від задуму. Останні роки прожив у Катеринодарі, заробляючи на життя у Кубанському статистичному комітеті.

Активно працюючи у галузі уснословеснознавства, М. Дикарів пропонував виробити (докладав до цього відповідних зусиль) чітку методику фіксації фольклорного та етнографічного матеріалу. Він зробив значний внесок у розвиток цього дослідницького напрямку. Зокрема видав «Програму для етнографического исследования жизни в связи с голодом и холерою» (1894). Уже після смерті дослідника 1900 року у третьому томі «Матеріалів до українсько-руської етнології» було опубліковано його ж «Програму до збирання відомостей про громади і збірки сільської молоді: вулицю, вечорниці, досвітки, складки». Участь у підготовці до друку цього докладного «квестіонару» брав також і І. Франко. Він допомагав головному редакторові Федорові Вовку в упорядкуванні матеріалів до чергового випуску «МУРЕ», відтак ретельно проаналізував «Програму...» М. Дикаріва, принагідно висловивши загальну оцінку усієї багатой рукописної спадщини ученого, яку «...Товариство імені Шевченка одержало» разом із «невеликим фондом на опублікування того, що... придатне для друку» [9, т. 50, с. 199].

Систематично М. Дикарів записував маловідомі фольклорно-етнографічні матеріали, які намагався якнайшвидше увести у науковий обіг. За редакцією ученого 1891 року вийшов «Воронежский этнографический сборник», де побачили світ його добірка «Пословицы, поговорки, приметы, поверья Воронежской губернии» (7 219 російських прислів'їв та 492 зразки українського народного мудрослів'я), «Песни записанныя в сл. Щучьей Острожского уезда», а також докладний запис українського весілля на Слобожанщині. Головним напрямом наукових зацікавлень М. Дикаріва стали студії над міфологією та народною символікою. У низці «фольклорно-міфологічних праць» (таке визначення запропонував Філарет Колесса на сторінках «Історії української етнографії» [4, с. 204]) – «Великий Бог Микола», «Міфологічні уривки», «Уривки з греко-слов'янської міфології», «Чудесна ріка в дворі господаря», «Кого треба розуміти під Рахманами і ідентичними їм русалками» – дослідник висловив чимало сміливих гіпотез у дусі тих представників міфологічної школи, які численними необґрунтованими твердженнями дискредитували себе в науковому світі.

Також М. Дикарів співпрацював з відомими діячами української культури, з багатьма листувався. Зокрема вів переписку із Борисом Грінченком, Михайлом Грушевським, Степаном Смаль-Стоцьким, Олександром Лазаревським, Миколою Янчуком, Федором Вовком, Пантелеймоном Кулішем, Олександром Кониським та ін. У листах Б. Грінченко слушними порадами підтримував дослідницькі інтереси свого колеги, високо оцінював редакторську роботу М. Дикаріва при упорядкуванні «Воронежского этнографического сборника», захоплювався талановитого самоука до дальшої фольклорно-етнографічної діяльності. На основі багатого епістолярію О. Кониський (листуватися вони розпочали у червні 1892 року, в автора «Молитви за Україну» збереглося 34 листи від М. Дикарева) одразу ж після передчасної смерті М. Дикаріва (він відійшов у вічність 14 (26) листопада 1899 року у м. Катеринодар, тепер Краснодар, РФ) написав біографічний нарис «До життєпису М. О. Дикарева» [5].

Окрім власне наукових питань, М. Дикаріва турбували проблеми книговидавництва, він доклав чимало зусиль до поширення української книжки на Воронежчині (нерідко

купляв книги за власний кошт), популяризував твори І. Котляревського, Т. Шевченка, Л. Глібова, П. Куліша, Б. Грінченка та ін. Сам ніколи не пробував себе на письменницькій ниві, бо, як зізнавався в одному із листів до Б. Грінченка, «з мене такий белетрист як батіг з клоччя» [8, с. 217]. Наукові праці М. Дикарів готував дуже довго та прискіпливо, висновкові твердження вибудовував на основі докладного опрацювання великого обсягу оригінального фольклорно-етнографічного матеріалу (крім добре відомих, так званих традиційних фольклорних жанрів, фіксував і менш популярні – прокльони, лайки тощо). До слова, цікаві записи дослідника неодноразово використовували у своїх виданнях авторитетні уснословеснознавці (Б. Грінченко, Ф. Вовк та ін.). Ф. Вовк опублікував зразки сороміцького фольклору із матеріалів М. Дикаріва у паризькому «*Extrait de Krul'tadiia*» (1898, Т. 5). У збірнику «*Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях*» Б. Грінченко покликався на народнопоетичні твори, які М. Дикарів систематично постачав до Чернігова.

Серед помітніших праць М. Дикаріва варто відзначити передусім публікації у львівському «*Етнографічному збірнику*»: «*Чорноморські народні казки й анекдоти*» [3], «*Різдвяні святки в станиці Павлівській Єйського oddілу на Чорноморії*» [2]), «*Народна гутірка з поводу коронації 1896 року*» [1]. За плідну та конструктивну співпрацю з Науковим товариством імені Шевченка 1896 року М. Дикаріва обрали дійсним членом цієї української «академії наук».

Найгрунтовніше дослідження «*Великий Бог Микола*», роботу над яким М. Дикарів не встиг закінчити, є свідченням його систематичної та ретельної праці над вельми складною проблемою. Учений зарекомендував себе і як добрий лінгвіст. У цій царині він особливо захоплювався теорією фонетичних альтернацій Бодуена де Куртене (з цим авторитетним науковцем М. Дикарів вів активну переписку та консультувався в особливо складних мовознавчих питаннях). В останні роки життя почав збирати матеріали для словника української мови. Увагу дослідників також привернула його етнолінгвістична праця «*Очерки воронежского мещанского говора сравнительно с украино-русским наречием*».

Співпраця М. Дикаріва з І. Франком розпочалася на початку 90-х років ХІХ століття. М. Дикарів 8 жовтня 1891 року листовно звернувся до І. Франка з інформацією про те, що передав для ученого через О. Огоновського «*Воронежский этнографический сборник*». Водночас адресант висловив щире сподівання на підтримку та звернувся до І. Франка з проханням надсилати свої новіші видання до далекого Воронежа. «*Уклінно прошу Вас, – писав М. Дикарів, – доповнити Вашими шановними працями і мою бібліотеку*» [6, с. 461].

У листі до М. Грушевського від 8 серпня 1898 року І. Франко, повідомляючи про стан підготовки чергового п'ятого тому «*Етнографічного збірника*», писав, що оригінальні матеріали М. Дикаріва (йшлося про «*народну гутірку з поводу коронації 1896 року*») уже віддруковано і займуть вони 1,5 аркуша [9, т. 50, с. 108]. Справді, п'ятий том «*Етнографічного збірника*», що вийшов наприкінці 1898 року відкривала публікація записів М. Дикаріва із цікавою передмовою. У вступному слові учений обґрунтував доцільність уведення у науковий обіг такого типу матеріалів, бо саме вони

найпереконливіше заперечують думку тих, хто стверджує: «духове жите народу дійшло до останнього ступня свого розвитку і на сім ступні скам'яніло» [1, с. 1]. «Навпаки, – доводив М. Дикарив, – ми бачимо, що наш народ раз у раз виявляє розвиток в духовій верстві, хоч і користується з мотивів і формул для виразу мисли, уживаних попередниками, бо йому раз у раз припадає лічитись з новими обставинами життя» [1, с. 1].

У тестаменті М. Дикарив, цей, за висловом О. Кониського «завчасно скошений талант» [5, с. 11] зазначив, що його рукописна спадщина має перейти у власність Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Останню волю дослідника виконали справно. За дорученням Філологічної секції НТШ роботу над систематизацією архіву та підготуванням до друку цінних неопублікованих матеріалів узяли на себе І. Франко та М. Павлик. Саме І. Франко став автором ґрунтовної аналітичної передмови до видання «Посмертні писання Митрофана Дикарива з поля фольклору і міфології» (Львів, 1903). Докладно вивчивши архів воронезького дослідника, І. Франко звернув увагу на хаотичність записів, наявність «значних прогалин», «браків» та відсутність «викінчених і заокруглених частин» [9, т. 34, с. 459]. Серед матеріалів М. Дикарива І. Франко виокремив три більш-менш цілісні тематичні рубрики: 1) матеріали до українського словника (8 тисяч карток, хоча у листах до О. Кониського учений повідомляв про 50 тисяч карток з українськими словами [5, с. 20]); 2) праці з обсягу фольклору та міфології; 3) лінгвістичні праці. Щодо наукової вартості рукописів з першого розділу І. Франко висловився досить скептично і резюмував, що «се лише перший нарис – виписки слів без оброблення і до друку не надаються» [9, т. 34, с. 460]. Етнографічні ж матеріали «потребують підготовки і систематизації», а лінгвістичні студії – не викінчені й «обертаються головно на полі фонології». У вступному слові до видання 1903 року І. Франко дав вичерпний опис мовознавчого сегменту архівних матеріалів ученого, додавши примітку з інформацією про те, що лінгвісти НТШ спеціально працюють над встановленням «пожиточності» цього пласту наукової спадщини М. Дикарива. Як дізнаємося з Франкового листа до Бодуена де Куртене від 19 січня 1902 року, основну пропедевтичну роботу над упорядкуванням лінгвістичних писань М. Дикарива провадив В. Коцовський [9, т. 50, с. 200].

З особливим інтересом, дуже прискіпливо (очевидно, зважаючи на особисті наукові пріоритети) І. Франко аналізував фольклористичні та «міфологічні» розвідки М. Дикарива. Поглиблено студіював ті напрацювання, що не були публіковані або ж виходили окремими частинами. Висловив щире захоплення життєвим подвигом М. Дикарива (біографічні відомості про дослідника І. Франко почерпнув зі згаданої статті О. Кониського), який без належної освіти, серед складних, іноді нестерпних щоденних обставин виявив неабияку «духовну динамічність» [9, т. 50, с. 200], «енергію, бадьорість духу та свіжість думки на таку величезну та різносторонню працю, про яку [...] свідчить його рукописна спадщина» [9, т. 34, с. 461]. До здобутків М. Дикарива І. Франко також відносив «бистроту погляду, з якою наш самоук уміє в величезній масі матеріалу віднайти цікаве та характерне [...], живість його вдачі, що раз у раз тисне наперед, шукає нових шляхів, не даючи імпонувати собі ніяким авторитетам...» [9, т. 34, с. 461–462]. Все ж, об'єктивно оцінюючи доробок ученого, І. Франко зауважив

«несистематичність та хаотичність його знання, його невироблену методу, скороспішні подекуди висновки» [9, т. 34, с. 461]. Про таку «нерівність», недовершеність рукописних матеріалів М. Дикаріва при одночасному опануванні великого обсягу уснословесного добра І. Франко також писав у цитованому уже листі до Бодуена де Куртене: «перебираючи папери пок. Дикаріва, я дивуюся його колосальній праці, та разом із тим жалкую на ту конфузію, що панує в його науковій роботі» [9, т. 50, с. 216].

Зокрема, І. Франко аргументовано зараховував М. Дикаріва до школи О. Потебні та О. Веселовського, що логічно випливало із центральної проблематики та методологічних засад його досліджень. Посилений інтерес до вивчення міфології, демонології та народної символіки – тих тем, які для будь-якого, навіть добре підготовленого науковця, є «найтруднішими і найнебезпечнішими», позірне полемізування, а насправді абсолютне перебування під впливом авторитету О. Потебні та О. Веселовського, зумовили у М. Дикаріва, за Франковими спостереженнями, «охоту до уподоблювань і утотожнень, посунену до ексцесу, до занедбання елементарних вимогів наукового методу, який поперед усього велить розрізнявати речі хоч на око подібні, але складені різними місцевостями, різним часом, різними культурними кругами» [9, т. 34, с. 462]. У короткій узагальненій характеристиці фольклористичного доробку талановитого «автодидакта» І. Франко з прикрістю констатував: «у Дикаріва звичайно від якогось конкретного факту ми відбігаємо, мов у широкий, безмежний степ, бігаємо і блудимо по ньому, стрічаючи по дорозі масу дрібних деталей, роблячи масу збочень, але все те без цілі; ми відразу тратимо з ока яку-будь мету, йдемо кудись у неозначене й незвісне і по довшій або коротшій дорозі [...] все-таки не доходимо ні до чого» [9, т. 34, с. 464]. Основною хвибою фольклориста є «невмілість ясно оформити тему досліді і йти просто до мети» [9, т. 34, с. 464]. Виконуючи роль своєрідного арбітра, І. Франко деякі випадки М. Дикаріва проти «наукових вислідів» О. Веселовського вважав цілком слушними. Особливо виправданою та аргументованою він визнавав думку ученого про хибність теорії «самозародження християнської міфології», нашкіцвану у низці студій О. Веселовського.

Окрім неопублікованих рукописних матеріалів М. Дикаріва, І. Франко вивчав також його друковані праці. Зокрема у львівського дослідника жвавий інтерес викликала публікація апокрифів (зі вступним словом ученого) у ювілейному збірнику на честь В. Міллера, що вийшов друком 1900 року у Москві. Однак і тут не обійшлося без конструктивної критики. І. Франко зазначив, що М. Дикарів «побільшив собою число тих, що зламали ногу в порівняльній міфології», оскільки «ті висновки, які він робить», «ті карколомні зближення й дикі етимології не мають наукового характеру і можуть хіба скомпрометувати порівняльний метод», «з усіх отих карколомних зближень нічого ніяк не виходить, окрім непроглядного хаосу» [9, т. 33, с. 109–110].

Зважаючи на досить ґрунтовне прочитання праць М. Дикаріва, на глибоке збагнення його фольклорно-етнографічного доробку, І. Франко з властивою йому об'єктивністю фахівця вказав на позитивні та негативні моменти, наголосив внесок науковця-самоука в розвиток українського уснословеснознавства: «Хоч і як проблематичними можуть видатися декому висновки та здобутки його праць, хоч і як невироблений його метод,

та все-таки одне те, що в тих працях зведено до купи з незвичайною пильністю багато коштовного матеріалу, а друге те, що й самі висновки пок. Дикарива мають свою певну ціну, як здобутки міцної думки, з незвичайним напруженням зверненої в один бік, до пояснення найтрудніших, найделікатніших питань культурної історії...» [9, т. 34, с. 465].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дикарив М. Народна гутірка з поводу коронації 1896 року / М. Дикарив // Етнографічний збірник. – 1896. – Т. V.
2. Дикарив М. Різдвяні святки в станиці Павлівській Єйського oddілу на Чорноморії / М. Дикарив // Етнографічний збірник. – 1895. – Т. I.
3. Дикарив М. Чорноморські народні казки й анекдоти / М. Дикарив // Етнографічний збірник. – 1896. – Т. II.
4. Колеса Ф. Історія української етнографії / Ф. Колеса. – К., 2005. – 336 с.
5. Кониський О. До життєпису М. О. Дикарева / О. Кониський // ЛНВ. – 1900. – Т. 12. – Кн. 10, 11.
6. Лист М. Дикарива від 8 жовтня 1891 року // ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1607. – С. 461–462.
7. Марків Р. Фольклористична спадщина М. Дикарева в оцінці І. Франка / Р. Марків // Тези доповідей XVII (8–9 жовтня 2002 р.), XVIII (9–10 жовтня 2003 р.), XIX (10–11 жовтня 2004 р.) Франківських щорічних наукових конференцій. – Львів, 2007.
8. Старков В. Листування Бориса Грінченка та Митрофана Дикарива / В. Старков // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2001. – Вип. 15: Спадщина П. Куліша в сучасних дослідженнях.
9. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

*Стаття надійшла до редакції 10.10.2015
Прийнята до друку 17.10.2015*

**«A MOST VIGOROUS AND INVITING MAN...»:
MYTROFAN DYKARIV IN IVAN FRANKO'S RECEPTION**

Sviatoslav PYLYPCHUK

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: s.pylypchuk@online.ua*

The article analyzes Franko's reception of the scholarly achievements of Ukrainian folklorist, ethnographer and linguist Mytrofan Dykariv. It has been emphasized that Franko profoundly scrutinized the manuscripts and published legacy of the self-trained researcher while preparing for publication «The Posthumous Papers by Mytrofan Dykariv from the Realm of Folklore and Mythology» (Lviv, 1903).

Keywords: folklore, ethnography, linguistics, theory of phonetic alterations, mythological school, mythology, demonology, folk symbolism.